

նացումը ընդունելէ յետոյ (էջ 314) բնական է աստղաբաշխական Արայ-Արէսի նոյնացումն ալ:

Հնարաւոր է որ Արայ անունը մեզի տուած ըլլայ Աւեստայի մէջ յիշուող «հասարակ մարդու մը Արա (Ara) անունը, զոր Բարաթումէ... կը միտի Aramatay անունն կրճատուած մէկ ձեւը համարելու» (321): Ազոնց կասկածով կը վերաբերի այս տեսութեան հանդէպ. տարբեր չէ Մատիկեանի բռնած զիրքը:

Արայ սերած է «Araxes կամ Arat և կամ Araio(s)» (324) անուններէն: — «Ինծի բուրդովին անհաւանական կ'երեւայ առաջինը» (324), իսկ միւս երկուքը «ըստ հայերէնի ձայնաշրջական օրէնքներուն շատ ալ կարելի են և հաւանական» (325): Եւ սակայն «Ամէնէն աւելի ակնատուն դարձեալ Թրակեան Արեան է, որուն սեռ.ը կ'ըլլայ երբեմն նաև 'Αργεος» (325-6):

Վերոյիշեալ բոլոր կարծիքներն ու տեսութիւնները քննելէ յետոյ Մատիկեան կը յարէ. «Աւերմն այս ամէնը կը ցուցնեն, թէ միակ ուղիղ ճամբան ան է, որ զմեզ Արայ Գեղեցիկէն պղտոնեան Էրին միջոցաւ քրայեան Արեան կը անցնի: Աս է ուղիղը, վասնզի ա'ս միայն ոչ թէ լուի Արայի առասպելը գոհացուցիչ կերպով կը մեկնէ, այլ և հայ ազգին ծագման համընթաց կ'ընթանայ» (326): Arya անունը վրայ խօսելու առթիւ հեղինակը կը շօշափէ նաև Արինեբու նախահայրներէ հարցը որու մասին «այսօր տիրող կարծիքն այն է, թէ... այս որբանը հարաւային Ռուսաստան և իր սարող երկրներէն եւ իրիմով (332): Ասկէ է որ բանուեցան Պարսիկներն ու Հնդկները, Փրոպիզացիներն ու Հայերը: Հայոց Փոքր Ասիայէն անցած ատեն մեր Արայ Գեղեցիկն ալ ենթարկուեցաւ փոքրասիական Մեծ Մօր ազդեցութեան. «և այս արդէն Արայի առասպելին համար շատ բան կը նշանակէ» (334):

Մեր մատենախօսականը բաւական ընդարձակեցաւ: Այս կերպով թերեւ յաջողինք ցոյց տալ հատորին կարեւորութիւնն ու բարձր արժէքը: Կան տակաւին բազմաթիւ կարեւոր և կնճառ հարցեր, որոնցմով ի հարկէ հնարաւոր չէ զբաղիլ մատենախօսականի մը անձուկ սահմաններուն մէջ:

Ն. Վ. Պ.

ԻՍԼԱՄԷ ԶԱՅ ՄԱՍԵՆԱԳՐԱԿԵԱՆ ՄԷՋ. — Կ. Դիզորի Տաթևացոյ ընդդէմ անկաջ. Ի. Ի Քառունէ Քաղածու: Ուսումնասիրեց եւ հրատարակեց՝ **Բարդէն Սպա. Կիւլթւեական, Վիեննա, Միլիթարեան Տպարան. 1930: Ազգային մատենադարան, քիւ ՃԻԿ. Էրես' 240. Գին՝ 3 մրան (26. Լազրի չորս լուսանիստ պատկերներով):**

Գործին սկիզբ կայ ներկայ հրատարակութեան շուրջ շատ հետաքրքրական ուսումնասիրութիւն մը իբր «յառաջարան», ուրկէ կը տեղեկանանք թէ Սրբազանը (այժմ Աթոռակից Կաթողիկոս) 1906-ին երբ կը խմբագրէր «Լոյս» շաբաթաթերթը, տպագրեալ «Հարցմանց Գիրք»ին մէկ մութ կէտը ստուգելու համար կը գլմէ Կ. Պոլսոյ Ազգային մատենադարանի — որուն պեան էր ինք և նոր ցուցակը կազմած էր ըստ Տաշեան գրութեան — ձեռագիր մէկ հատորին. գոհացում կը գտնէ ու նկատելով որ «լրջօրէն անխնամ հրատարակութեան մը առջև»ը կը գտնուի, ամբողջութեամբ տպագրիւր կը բաղդատէ ձեռագիրին հետ և դէմ յանդիման կը գտնուի բանասիրական յայտնութեան մը. ձեռագրին մէջ կար նաև Գր. Տաթևացոյ «Ընդդէմ Տաճկաց», զոր զանց ըրած էին լոյս ընծայել Հ. Գ. Ին հրատարակչները: Սրբազանը ժամանակին հազիւ քողարկումով մը կը յայտնէ իր գիտը «ահարկու գրաքննութեան» մը պատճառով. որուն խտտութեան և ծիծաղելիութեան չափը կը ցուցնէ իր յիշած սա գրութեանը:

«Օրմուտեան Ս. Քենասուր ստորագրութեամբ գտնու կրօնական նիւթ մը (Համապատմում) կը մշակէր Լոյսի մէջ և գրաքննչները... ջնջեց անոր յօդուածին մէջէն քաղաւորացի... աւետարանական բանը. զիտեղ տալով թէ ատիկա կրնար մեկնուիլ Գահաժառանգին և կամ կայսերագուն իշխաններու վրայ...»: Այս պայմաններու տակ բնականաբար այդ միջոցին ինք պիտի չկարենար հրապարակային ուսումնասիրութեան նիւթ ընել կամ ի լոյս ընծայել զայն. ուստի անոր վրայ իւրովի աշխատելէ ետք կ'որոշէ «նաև Հայ Մատենադարութեան մէջ, Տաթևացիէն յառաջ և յետոյ, իսլամի և տաճկութեան մասին բոլոր գրութեաները պրպտել, հաւաքել, դասաւորել և հրատարակել քննական մեթոտով»: Զանազան պատճառներով Սրբա-

զանք չի կրնար յառաջ տանիլ ծրագրուած աշխատութիւնը մինչև 1922-ին, երբ Ս. Երուսաղէմ վերագտնալով գեղեցիկ նւապատակի մը հետապնդման իր ծանրածանր աշխատանքներուն վրայ կը բարգէ այս գործին համար անհրաժեշտ հոգն ալ, օգտուելով մեր Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի ճոխութենէն, որուն մէջ գտնուող աւելի քան տասնեակ մը «Գիրք Հարցմանցները մատենագրական և բանասիրական նոր երեոյթներու առջև կը դնեն զինք. և ինք՝ անոնցմէ նախընտրելով 1155, 1546, և 827 թիւերը՝ հետազոտութեան առարկայ կ'ընէ զանոնք:

Հ. Գ. ի տպագրութեան և ներկայիս օգտագործուած ձեռագիրներուն շուրջ 40-50 երեսներու մէջ տրուած են կարեւոր ծանօթութիւններ: Տաթևացւոյն «Ընդդէմ Տաճկաց»-ը ԺՂ զլսակարգութիւններով կը գրաւէ 50-186 էջերը բաղդատական տարբերակներով, որ մանրագիր ղեակդուած են իւրաքանչիւր երեսի ներքև:

«Ընդդէմ Տաճկաց» գործը առանց մանրամասնութիւններ նկատի առնելու, «արժէքաւոր աշխատութիւն մըն է, արժէքաւոր ամէն կերպով» (էջ 3):

«Յառաջարան» էն, Ընդդէմ Տաճկաց գրուածքին բնագիրէն յետոյ կայ «Յաւելուած» մը, որ կը բաղկանայ Տաթևացիէն յառաջ իսլամի մասին հայերէն գրուածներու քննական հաւաքածոյէ մը. այս բաժնին մէջ լայն տեղ կը գրաւեն զէմ առ զէմ գրուած «Ի Բաշուռնէ» Բաղաձուռն և Մխիթար Անեցիէն մէջ բերուած էջերը որ, ինչպէս կը հաստատէ Ս. ը իր աշխարհի շահեկան ներածութիւնին մէջ, կրճատուածներով և փոփոխումներով ընդօրինակութիւնն են առաջինին:

Հետաքրքիր ենք իմանալու թէ ինչո՞ւ բան մը չէ ըսուած Տաթևացիէն յետոյ իսլամի մասին հայերէն գրուածներու շուրջ: Բաց աստի կը փափաքէինք տեսնել նաև իսլամի մասին Սրբ. բանասէրին կողմէ խոստացուած (էջ 13) ուսումնասիրութիւնը:

(*) Որոշ կերպով չի գիտցուիր թէ Բաբուն յատուկ անուն մըն է՝ թէ Բաբունիի մէկ փոխանակը, որ հայերէնի մէջ կորսնցուցած է ր տառը և եղած է Բաբունի:

«Քաշունի կը նշանակէ ասորերէն այրուրէնով արարելէն գրուած, հայերէն տառերով թիւրբերէն գրուածներու պէս» (անդ, էջ 192):

Իսլամը Հայ Մատենագրութեան միջ հաւուած է՝ հարուած նաև քննող միաբէ մը բխող թանկագին ծանօթութիւններով, որոնցմէ մաս մը ղեակդուած են լուսաբանութեան կարօտ էջերուն ներքև. իսկ կարեւոր բաժին մըն ալ օտար բառերու, այբուբենական կարգով տեղ կը գրաւեն 223-238 երեսներու մէջ: Վերջին էջին կցուած են չորս յաջող լուսատիպ տախտակներ, երուսաղէմի մեր 1155 և 1546 թիւ ձեռագիրներէն առնուած:

Իր տեսակին մէջ եղակի այս ուսումնասիրութիւնը, այժմ իսկ մեծաւ մասամբ կրնայ վահան մը լինել այլազգիներու հետ վիճարանողներուն ձեռք: Ան հայ ժողովուրդի հոգեբանութեան վրայ ճառագայթ մը կ'արձակէ և հայագիտութեան համար ալ հետաքրքրական ու թելադրական նիւթ մըն է միանգամայն: Մենք չնորհուրելով Սրբ. Հրատարակիչը, հրապարակաւ կը յայտնենք մեր հիացումը իր հմտութեան և ժամանակի անտեսութեան համար, որոնց չնորհիւ ինք այսուհետեւ ալ՝ իր վարչական բաղձադրաղ ժամերէն վայրկեաններու խնայողութեամբ՝ վստահ ենք թէ նոր գանձեր պիտի կարենայ նուիրել Հայ մամուլին:

ԶԳՕՆ ՎՐԴ. ՏԷՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ԳԻՉ ՄԷՆ ԵՐԵՒԱՆ. Վահրամ Սոփեան, 1931, Նիւ Երկ. Երես 60. զին մէկ զոլար:

Հաստ և գեղեցիկ ընտիր թղթի վրայ չքեղ հատոր մը քառասուն և ինն քերթուածներու: Մեր ուշադրութիւնը առջի առթիւ գրաւողը եղաւ կողքին Քիչ մը Երկինք խորհրդանշաւոր, ի մասնաւորի անոր մէջի մարդը իր զէպի ամպերը երկարած ձեռքին . . . չորս մատներով: Ուշադրաւ պարագայ մըն է, դարձեալ, սա կէտը որ, ոչ մէկ ծանօթութիւն տրուած է քերթուածներու գրութեան ժամանակի և այլնի մասին:

Քերթողը՝ որ գեղջկական կենցաղի և առաւելապէս իր ներաշխարհի ապրումներուն ու ներշնչումներուն մէջ ի յայտ կը բերէ քնարերգական բանաստեղծի մը անժըխտելի յատկութիւնը, սոյն հատորին մէջ ունի ընդհանրապէս գեղեցիկ կտորներ: Ոտաքերնիս չենք ուզեր մասնաւորել — զայն կը թողունք բանիմաց ընթերցողներու —